

Boksamlingen ved Arendal søndagsskole for voksne menn

Et av de første skolebibliotek i landet

Av Elisabeth Tallaksen Rafste

I 1848 fikk «Arendal søndagsskole for voksne menn» en egen boksamling, opprettet av bestyrer og lærer ved skolen, Niels M. Aalholm. Hva slags boksamling var dette? Hvilke bøker ble kjøpt inn, og hvordan passet den til elevgruppen som skulle bruke den?

Innledning

«Arendal verdslige søndagsskole for voksne menn» ble opprettet i 1835. Skoleslaget var et av de første gratis, verdslige skoleslag for voksenopplæring i landet. Undervisningen ble gitt to timer hver søndag. Elevene skulle være konfirmert.¹ Skolen hadde en første- og en annen klasse. Det ble undervist i de grunnleggende fagene lesing, skriving og regning, men ikke kristendomskunnskap. Det ble også undervist i geografi i 2. klasse og i noen år i tegning. I de første 10–20 årene var det vesentlig håndverkslærlinger, den primære målgruppen til skolen, som var elever, men også tjenestedrenger. I 1852 ble skolen gjort offentlig og fikk navnet Arendal offentlige skole. Etter den tid ble barn helt ned til 8-års alderen elever ved skolen.

Lærerne var i stor grad enten lærere ved Middel- og Realskolen eller ved allmueskolene i byen. De fleste elevene gikk på skolen 1–2 år. De fleste lærerne underviste på skolen i mange år.

Ved denne skolen, representant for et lite kjent skoleslag i landet, opprettet lærer Niels M. Aalholm i 1848 en boksamling for elevene.² Aalholm var en sentral person i hele skolens historie, og var bl.a. bestyrer/rector der i flere år. Boksamlingen er trolig et av de aller første skolebibliotek, som vi kaller det i dag, i landet.³ Aalholm begrunnet opprettelsen med at disse «søndagselvene» ikke hadde mulighet til å benytte Arendal offentlige Bibliotek og Museum fordi det var stengt på søndager.⁴ Opprettelsen av biblioteket og innkjøp av bøker var de første årene basert på pengegaver fra borgere i byen.⁵

Av beretningen for 1848 går det fram at biblioteket brukes flittig, og lærerne håper dette vil bidra til at elevene blir mer opplyste. Av samme beretning går det også fram at det kun var elevene i 2. klasse

Bokskap fra utstillingen
«Krakket i Arendal»,
KUBEN, AAmA.
Foto: Kyrre Thorsnes.

som fikk låne bøker. At det var disse elevene som fikk være lånere, kan ha sammenheng med at de var de mest stabile når det gjaldt frammøte til undervisningen.⁶ Om kravet ble strengt overholdt, finnes det ingen skriftlige kilder om.

Hva slags boksamling var dette? Hvilke bøker ble kjøpt inn? Hvordan kan samlingen ha passet til elevgruppen den var ment for? Det er hovedspørsmålene denne artikkelen vil ta opp. Artikkelen er ment å være et bidrag både til Arendals lokalhistorie og til norsk skole- og bibliotekshistorie. Boksamlingen vil sees i lys av det samfunn og den samtid den var en del av.

Catalog over de Arendals Søndagsskoles Bogsamling tilhørende bøger

Når vi kan finne ut hvilke bøker dette skolebiblioteket hadde, er det fordi bokkatalogene, *Catalog over de Arendals Søndagsskoles Bogsamling tilhørende bøger*, er bevart.⁷ Katalogene er tilvekstprotokoller, dvs. protokoller der bøkene er ført inn med tittel og forfatter etter hvert som de er kjøpt.

Det er tre kataloger. Den første går fra 1848 til 1862, den andre fra 1862 til 1874 og den tredje fra 1874 til ikke oppgitt årstall, men trolig til mellom 1882 og 1884. Alle starter imidlertid på no. 1 og gjentar stort sett de samme bøkene som forrige katalog, pluss de nye som er kjøpt inn i gitte periode. Årstallene for innkjøp er av og til angitt inne i katalogene også. Etter hvert, og systematisk etter 1862, er det gitt bemerkninger i protokollene om hvilken stand bøkene er i og hvilke som er tapt. Katalogene er ført med sirlig håndskrift, og det er brukt latinske bokstaver. De viser at samlingen hadde vokst til 447 bøker og tidsskrift da skolen gikk inn i 1884.⁸ Da var imidlertid 111 av de oppførte bøkene tapt eller utgått, slik at boksamlingen egentlig besto av 335 bøker.

Det vi dessverre mangler av kilder er utlansprotokoller for de tre periodene; utlansprotokoller som kunne ha fortalt om hva elevene lånte, hvem som lånte, og hvordan samlingen ble brukt.

For å få fram hvilken bokhistorie dette skolebiblioteket kan fortelle, skal vi nå se på bøkene og kategoriene av bøker som ble kjøpt inn den første perioden, og hvordan samlingen er blitt analysert.

Kategorier av bøker i boksamlingen og metode

For å kunne få og gi en oversikt over hvilken type bøker og tidsskrifter de tre tilvekstprotokollene inneholder, er de blitt analysert og delt inn i følgende kategorier.⁹

- lesebøker
- lærebøker
- religion, moral og filosofi

Catalog over de Arendals Søndagsskoles Bogsamling tilhørende Bøger.			
1-20.	Søndagsskole for Børn og Ungdom af M. Nielsen. 1848		
21.	Evangelisk-christelig Lektur af E. M. M.		
22.	Søndagsskole for Menigmand af W. M.		
23.	Uddrag af den hellige Skrift af J. M.		
24.	Det christelige Brev i 3 Afdelinger af H. M.		
25.	Christelige Salmer af W. M.		
26.	Den hellige Skrift af E. M. M.		
27-28.	For Skoledatter af H. M. M. 1849		
29-40.	Hjælpsmagasinet, 1. Aargang. 1850		
41.	Hjælpsmagasinet, 2. Aargang. 1851		
42.	Hjælpsmagasinet, 3. Aargang. 1852		
43.	Lektur af den hellige Skrift af E. M. M.		
44.	Lektur af den hellige Skrift af E. M. M.		
45-46.	Hjælpsmagasinet, 4. Aargang. 1853		
47.	Hjælpsmagasinet, 5. Aargang. 1854		
48.	Hjælpsmagasinet, 6. Aargang. 1855		
49.	Lektur af den hellige Skrift af E. M. M.		
50.	Lektur af den hellige Skrift af E. M. M.		
51.	Lektur af den hellige Skrift af E. M. M.		
52.	Lektur af den hellige Skrift af E. M. M.		

- sanger og salmer
- tidsskrifter, inkl. tilleggshefter til disse
- historie, sagaer og biografier
- fortellinger og eventyr, sagn og myter
- geografi og reiseskildringer
- naturfag
- sosiologi, praktisk samfunnsoppbygging og -moral

Første side av bokkatalogen/tilvekstprotokollen 1848-62, Arendal søndagsskole for voksne menn. Foto: Kyrre Thorsnes, KUBEN, AAm.

- teknikk, praktiske fag og landbruksfag/vitenskap
- skjønnlitteratur
- tekster med annet eller blandet innhold samt vanskelig kategoriserbare tekster

Bøkene i hver protokoll er blitt kodet, talt opp og satt inn i oversikts-tabellen nedenfor. På den måten kan vi se på bokprofilen i hver av de tre tidsperiodene og også sammenlikne når det gjelder endringer og utvikling av boksamlingen. Det er også utarbeidet en oversikt over tapte bøker og over tilstanden til de bøkene som fremdeles var til utlån. Dette vil bli tatt opp og drøftet i forhold til mulig utlån.

Oversikt over kategorier bøker i samlingen fra 1848 - 1882/1884

Bokkategorier	1848 - 1862	1862 - 1874	1874 - 1882/1884
Lesebøker	50	109	86
Lærebøker	3	6	3
Religion, moral og filosofi	27	29	34
Sanger og salmer	04	04	5
Tidsskrifter, inkl. tilleggshefter til disse	69	95	82
Historie, sagaer og biografier	24	30	52
Geografi og reiseskildringer	9	10	21
Naturfag	03	5	8
Sosiologi, praktisk samfunnsoppbygging og -moral	13	13	55
Teknikk og landbruksfag	04	04	7
Fortellinger og eventyr, sagn og myter	12	12	19
Skjønnlitteratur	0	0	52
Tekster med annet eller blandet innhold samt vanskelig kategoriserbare tekster	21	22	13

Oversikt over kategorier bøker i skolebiblioteket ved Arendal Søndags-skole for voksne menn/ Arendal offentlige skole, 1848 - 1882/1884.

I det følgende vil innkjøpene i hver av de tre bokkatalogene bli presentert, utdypet og kommentert.

Bokkatalogen 1848-1862

I den første perioden, 1848-1862, ble det kjøpt inn 239 bøker og tidsskrifter. Fra skolens beretninger ser det ut til at så mange som 100 ble kjøpt inn de aller første årene. Hvordan tekstene fordeler seg på kategoriene, går fram av tabellen over.

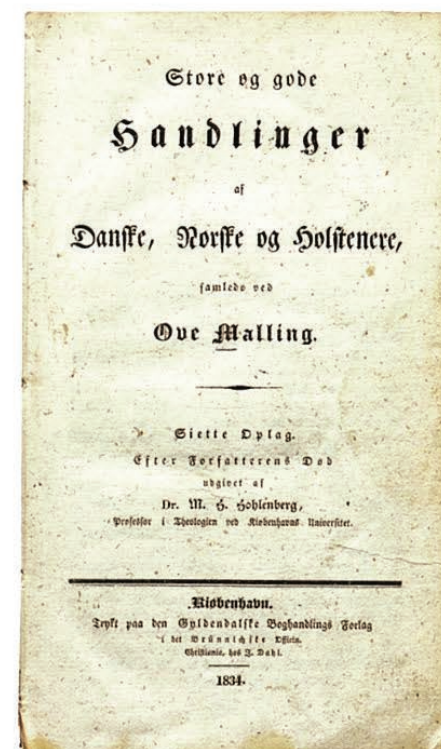
Hva karakteriserer denne boksamlingen? Det som slår en er at tidsskrifter topper med 69 årganger, tilleggshefter medregnet.¹⁰ Hele 12 ulike magasiner er kjøpt inn i perioden. Det først innkjøpte er *For Arbeidsklassen*, der Henrik Wergeland står som redaktør. Andre populære tidsskrift ut fra antall hefter og årganger, er *Skillingmagasinet* og *Folkevennen*. I *Folkevennen* kom det mange tilleggshefter. Eilert

Sundt var en av forfatterne, men det var også en rekke andre. Artikkene favnet vidt, og alle hadde folkeopplysning som mål. De kunne handle om korstogene til det hellige land, gi en beskrivelse av Bratsbergs amt, sanger og rim, alkoholens skadevirkninger og giftemål. Artikkene i magasinene varierte i lengde, fra 80-90 sider til 2-3 og til små notiser. Tilleggsheftene hadde oftest ett tema og også leseboken i naturfag av den kjente svenske forfatteren Berlin, kom i sin helhet her. Artikkene i tidsskriftene hadde ofte én til to illustrasjoner; xylografer i sort-hvitt. Mange av stykkene var om fremmede land og eksotiske hendinger, men og om praktiske og nyttige ting som f.eks. hvordan en kunne lage lim, jernkitt o.l.

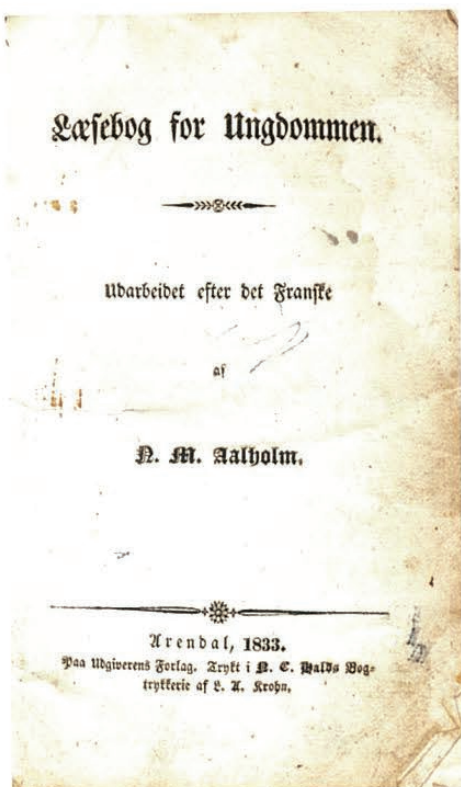
De 20 første bøkene som ble kjøpt, var leseboken, *Norsk Læsebog for Borger- og Almueskoler* av M. Nielsen.¹¹ Det ble i tillegg kjøpt syv ulike lesebøker før 1862. Her var kanskje den mest berømte leseboka av Ove Malling, *Store og gode Handlinger*. Malling var dansk, men boka ble oversatt til norsk og fantes i mange boksamlinger. Den tok opp gode handlinger til verdslige menn, menn som kunne tjene som forbilder for vanlige mennesker.¹² Boka var tykk og for dyr, mente Niels M. Aalholm, men meget god. Han satset heller på en lesebok han selv hadde oversatt fra fransk, *Læsebog for Ungdommen*. Den ble mye billigere i innkjøp enn Mallings bok, og dessuten trykt på Aalholms eget trykkeri i Arendal. I den første katalogen er det kjøpt inn 14 av disse bøkene. Stykkene i boka er mange og korte. Alle har en fortelling en kan leve seg inn i, og med en klar moral om hvordan en bør handle i ulike situasjoner.

I analysen av samlingen er lesebøkene skilt ut som en egen kategori i forhold til lærebøker. Vi vet ikke hvordan lesebøkene kan ha blitt brukt, men fulle av fortellinger som de er, har jeg i første omgang valgt å se på dem som utlånsbøker; de kan imidlertid meget godt hatt doble formål, dvs. vært brukt både til utlån og til undervisning. Av de lærebøker som finnes, 10 i tallet, er ni typiske lærebøker: seks eksemplarer av regnetabeller, tre eksemplarer av *Språklære* av Hansen. Den 10. er *Lærebok. Historie*. Den kan også ha hatt doble formål.

Den tredje største kategorien er bøker med et religiøst, moralsk eller filosofisk innhold. Her finner vi bøker som *Andaktsbog for Menigmand* av Wexel og *Luthers levnet* av Petersen. A. Faye, som kan

Tittelbladet på den berømte leseboken *Store og gode Handlinger* av Ove Malling, utgitt i København, 1834. Foto: Siri Røsbak Glosli, Nasjonalbiblioteket.

Tittelbladet på *Læsebog for Ungdommen*. Udarbeidet efter det Franske af N. M. Aalholm, 1833. Boka er trykt på Aalholms eget forlag i Arendal, og på Halds boktrykkeri av Krohn.
Foto: Kyrre Thorsnes, KUBEN, AAmA.

regnes som pådriveren til, og en av grunnleggerne av Arendal søndagsskole for voksne menn, donerte sin egen bok, *Den christne Kirkes Historie*. Han donerte syv andre bøker også, alle forfattet av han selv. De var om historie, f.eks. *Norges Historie*. Det er ellers svært få bøker som er blitt donert til samlingen gjennom hele skolens bokhistorie.

De fire sangbøkene samlingen har er *Christlige Psalmer* av Wexel, to eksemplarer av S. O. Wolffs *Udvalgte Folkesanger*, og *Historiske Sange* av Heyerdahl.

Av historiebøker, sagaer og biografier har elevene hatt 24 bøker å velge mellom, f.eks. *Carl Johans historie* av Henrik Wergeland og *Christopher Columbus* av Magnus. Det var et bredt spekter av historiske bøker. I geografi var det kun 10 bøker å velge blant i denne perioden. Blant disse finner vi to eksemplarer av Anthon Bangs *Kortfattet geographisk Verdensbeskrivelse for Folket*. Senere ble det kjøpt inn ett eksemplar til av denne boka. En reisehandbok, *Cooks Reise omkring Jordkloden*, er en av de første bøkene som er kjøpt inn. Noe senere ble også Müllers *atlas* del av samlingen.

Det er laget en egen kategori for fortellinger og eventyr, sagn og myter. Asbjørnsen og Moes *Norske Folkeeventyr* er blant dem. Det er også tre eksemplarer av *Udvalgte Fortællinger* forfattet av Hebel, *Fortællinger for Folket* av Anthon Bang, og *Nordiske Oldsagn* av Öhlensläger.¹³

Til den kategorien som er kalt sosiologi og bl.a. handler om samfunnsoppbyggende tekster, finner vi i denne perioden ti eksemplarer av *En Samtale om Afholdssagen* av O. Walstad og ett eksemplar av Andressen *Om Afholdsreformen*. I tilleggssheftene til *Folkevennen* finner vi, som nevnt over, også tekster av samfunnsnyttig slag.

I kategorien 'tekster med annet eller blandet innhold samt vanskelig kategoriserbare tekster' er det først og fremst *Riises Bibliothek for Ungdommen* som er plassert. Bøkene har omlag samme format som lesebøkene, men er tykkere.¹⁴ Hver bok inneholder fortellinger på ca. 30 sider, men de er delt inn i kapitler slik at det blir mer håndterlig å lese dem. Fortellingene er gjerne dramatiske. Det er historier om fugler og dyr og fortellinger fra sjøen. I hver bok kommer det, i tillegg til lengre fortellinger og eventyr, en aritmetisk oppgave og gåter. Det er kjøpt inn ni eksemplarer av det som er ført opp som 'gammelt Bibliothek' og åtte eksemplarer fra 'nyt Bibliothek'. Innholdet synes

å kreve høyere leseferdighet enn det lesebøkene og tidsskriftene krever, og stoffet er informativt ut fra sin tid.

I våre skolebibliotek i dag er en stor del av samlingen skjønnlitteratur. I perioden 1848–1862 er det ingen i samlingen. Det spiller trolig tiden. Det var f.eks. ikke mange romaner som kunne passe for unge voksne og ungdom på denne tiden. Elisabeth Eides bok, *Bøker i Norge. Boksamlinger, leseselskap og bibliotek på 1800-tallet* fra 2013, gir svært få eksempler på skjønnlitterære bøker i allmuebibliotek og leseselskap fra samme tid. Dette er bibliotek som trolig er det nærmeste vi kommer boksamlingen vi ser på i Arendal.

Bokkatalogen 1862–1874

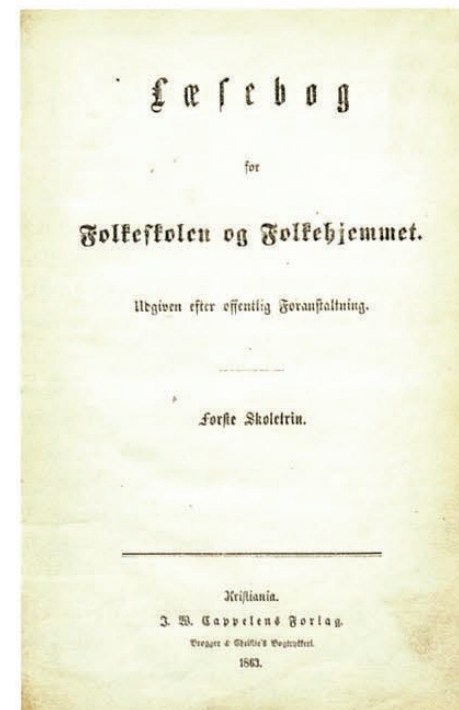
I katalogen for perioden 1862–1874 finnes stort sett de samme bøkene og tidsskriftene som i den første katalogen. Det er i tillegg kjøpt inn 100 nye bøker, slik at tilvekstkatalogen er på 339. Omlag 70 bøker er mistet eller utgått, så boksamlingen elevene kunne låne fra var på ca. 270. I denne katalogen er det ført en egen rubrikk over tilstanden til den enkelte bok, men oppføringen gjelder ikke for alle bøkene, og noen av vurderingene er vanskelige å lese, derfor kan tallene bli noe upresise.

I det følgende skal vi se på mulige endringer i bokkjøpene i forhold til bokkatalog 1 og hvilke likheter og ulikheter i de to tidsperiodene vi eventuelt kan finne, slik det går fram av tabellen over.

Det som er slående i denne oversikten er den store økingen i lesebøker. I februar og august 1864 ble det kjøpt inn 20 eksemplarer av *Læsebok for Folkeskolen og Folkehjemmet* av P. A. Jensen for 1., 2. og 3. trinn, dvs. i alt 60 eksemplarer. Dette er et kjøp en gjerne skulle ha visst mer om. Var bøkene kun brukt i undervisningen eller var de også til utlån til elevene? Lesebøkene til presten P. A. Jensen var omstridt. Var innkjøpet et uttrykk for å ha valgt side i striden, eller et innkjøp fordi bøkene ble sett på som viktige og nyttige for elevenes opplysning, glede og nytte?

Tidsskriftene kommer som en god nummer to i antall. Det er de samme magasinene, men det er kjøpt inn ca. 20 flere årganger av dem i denne tiden. De må fortsatt ha vært ansett som populære til utlån. Av andre nyinnkjøp er to bøker i aritmetikk; en lærebok og en tilhørende fasitbok. Det kan ut fra denne og forrige katalog se ut til at noen lærebøker i alle fall var innlemmet i samlingen.

Tittelbladet på den sterkt omdiskuterte leseboken *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*. Udgiven efter offentlig Foranstaltning. Her for 1. trinn, utgitt i Kristiania, 1863. Presten P. A. Jensen hadde fått i oppdrag å lage leseboken. Foto: Siri Røsbak Glosli, Nasjonalbiblioteket.

59

mangler. Av de 60 eksemplarene av P. A. Jensens lesebok i forrige periode, er det vel halvparten igjen. Etter dette store innkjøpet i 1864 er det ikke kjøpt inn flere lesebøker.

Det er særlig i den siste tiden fram til 1882 at det kjøpes inn skjønnlitteratur. Det er to diktsamlinger. De er av W. Foss og O. Holm. Av titler på romaner vi kjenner igjen i dag også, finner vi J. Vernes *En verdensomseiling under Havet* og tre bind av *Den hemmelighetsfulle Øen*. Den første er imidlertid raskt blitt tapt. Det er også *Onkel Toms livshistorie*. Blant de aller siste bøkene innkjøpt er *Rutland* og *Den Fremsynte* av Jonas Lie. I en bevart regning fra Fabricius, Arendal 1. juli 1882, kan vi se at *Rutland* kostet kr. 3.50 mens *Den Fremsynte* kostet kr. 1.75. I 1870 og -80-åra kom det mange flere skjønnlitterære bøker på norsk på markedet. Økning i andelen skjønnlitteratur kan vi se i mange andre boksamlinger fra denne perioden også.¹⁷

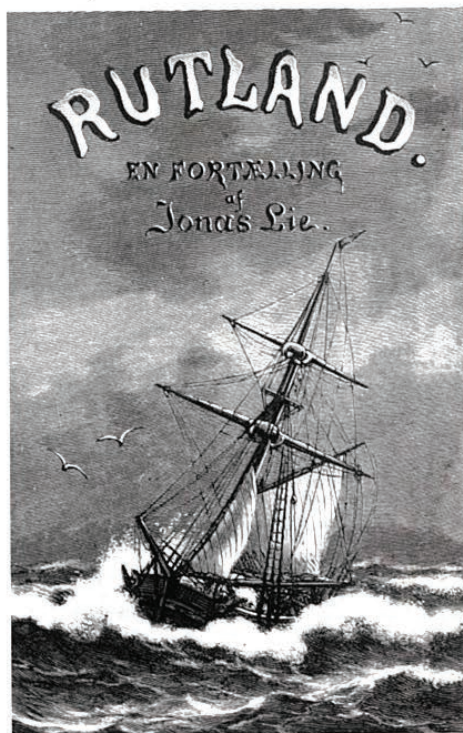
Når det gjelder de andre kategoriene i samlingen, ligger også tidsskriftene på topp i denne perioden, selv om andelen har gått ned i forhold til forrige periode. Det er kjøpt inn 11 årganger av *Folkevennen*, de siste årgangene er for 1878 og 1879. Mange av årgangene har også nå en rekke tilleggshefter. Ett av dem inneholder *Njåls saga*. Andre tidsskrifter er blitt kjøpt inn jevnt, f.eks. *Dansk Illustrert Tidende* fram til 1877-78, *For Fatiig og Rig* og *Norsk Folkekalender*. Det siste magasinet som ble kjøpt inn var i 1881. Det var *Skillingsmagasinet*.

Antallet eventyr og fortellinger er økt noe. Ny er *Nat og Morgen Fortellinger*, forfatter ikke tatt med, *Selsomme fortellinger om Dyrene og Folkelivet*, Asbjørnsen og Græsses *Eventyr*, H.C. Andersens *Eventyr og Historier*, bind 1 og 2, og P. Chr. Asbjørnsens *Folkeeventyr*.

Nå finner vi også at Brødrene Grimms *Sagn og Eventyr*, og Anton Bangs *Fortellinger for Folket* er kjøpt inn på ny.

Bøker om historiske, geografiske og naturfaglige emner har økt betraktelig. Boka *Fra Nordens Natur og Folkeliv*, dekker alle tre fagfeltene. Den er skrevet av Heggveit. *Spiselige lavarter* av Blytt er kommet med, og Flood har skrevet *Fra Fjeldet og Skjærgaarden*, den siste naturfaglige boka som er kjøpt inn. Av historiske bøker kan *Om Nordamerika* av Hjelm-Hansen og *Den franske Revolutionens Historie* stå som eksempler. I geografi finner vi nå Barths *Reiser i Afrika*, bind 1 og 2.

Tittelbladet til romanen *Rutland* av Jonas Lie. Dette var en av de siste bøkene som ble kjøpt inn til boksamlingen. Foto: Siri Røsbak Glosli, Nasjonalbiblioteket.

Den sosiologisk betonte litteraturen består, som i forrige periode, for en stor del av avholdspolitiske skrifter, men her er mange gått tapt. Av de 19 heftene om *Drankerens hustru* og de fire heftene om *Arendals Avholdsforening*, er det kun få igjen. Nye er *Velstandslære I og II* av Lehmann.

Bøker med religiøs, moralsk eller filosofisk innhold er blitt betydelig færre enn i forrige periode, 1862-1874. Den samme tendensen finner E. Eide i de boksamlingene hun har undersøkt. Nyinnkjøp er *Norsk Zulumisjon* av Sommerfelt, Casparis *Vor Børnelærdom* og *Seks Kirkehistoriske Foredrag* av R. T. Nissen. Den aller siste boken som er ført inn i katalogen er også en religiøs bok, *En Familiebibels Fortælling*.

I kategorien 'tekster med annet eller blandet innhold samt vanskelig kategoriserbare tekster' har helt fra første katalog Riises Bibliothek for Ungdommen vært del av samlingen. Vi så i forrige periode at åtte av bøkene er mistet. I perioden 1874-1882/1884 er alle borte. Det er kun oppgitt to, og at de er mistet. Selv om de synes vanskelige å lese, kan det at ingen er igjen tolkes som at elevene har funnet dem interessante og lest dem «opp» og/eller beholdt dem, rett og slett.

Boksamlingen sett i et samtids- og samfunnsperspektiv

Som for de andre verdslige søndagsskolene i landet var det også i Arendal embedsmenn som stod bak ideer, innhold og framdrift av skolen. Skolebiblioteket var en del av dette pedagogiske prosjektet. Her kunne elevene låne og lese bøker på egen hånd; drive selvstudier. Dette var i opplysningstidens ånd og filantropenes måte å arbeide på. Norge var ung som selvstendig stat, og for at alle skulle kunne være med på å utvikle den både økonomisk, sosialt og kulturelt, måtte også alle få anledning til å erverve seg ny kunnskap og nye ideer, lære om moral, dydighet og nytte i livet. Ole Vig, første redaktør av tidsskriftet *Folkevennen*, og senere Eilert Sundt i samme jobb, var aktive i dette opplysningsarbeidet. Tilgang for alle til bøker og andre tekster i bibliotek, sto sentralt i dette arbeidet. Men vi skal også huske på at opplysningen skulle være passende for den stand eller det sosiale sjikt elevene tilhørte. Folkeopplysnerne generelt var ikke opptatt av sosiale sjikt-overskridelser.

Med dette som bakgrunn, la oss se på hvordan samtidens idealer speiles i den boksamlingen vi har presentert over; en tekstenes verden elevene ved Arendal søndagsskole for unge menn/Arendal offentlige skole kunne låne fra gjennom de 34 årene den eksisterte. Det vil også bli vurdert hvordan samlingen kan ha passet til elevenes lesenivå og interesser og hvordan den kan ha blitt brukt.

Ole Vig, lærer og første redaktør av tidsskriftet *Folkevennen*. Kildenett.

Boksamlingen og samtidens idealer og samfunnssyn

Boksamlingen ved skolen forteller på mange måter en enestående historie. For det første fordi det er et av de første skolebibliotek i landet,¹⁸ og fordi samlingen var stor i forhold til mange bibliotek på den tiden.¹⁹ For det andre fordi den ser ut til å ha hatt som mål både å fange samtidens nytte- og kunnskapskrav i tillegg til det religiøse og moralske, og dermed også å ha tatt det samfunnsansvar skolen hadde på alvor. Disse perspektivene skulle samstemme med elevgruppens interesser og leseferdighet om biblioteket skulle bli brukt. Skolen synes også i stor grad å ha lyktes med det når vi ser på det mangfoldet av bøker og tidsskrifter som ble kjøpt inn.

Bøker av både Faye, Abbott og Wexels var, som i allmuebibliotekene, å finne i samlingen. Høy moral og nestekjærighet går også igjen i stykkene i lesebøkene, spesielt fram til P. A. Jensens lesebøker kom med et mer differensiert innhold. Aller mest har skolebiblioteket satset på tidsskrifter og det gjennom alle årene. Her ser vi også tydelig samtidens idealer, f.eks. gjennom kampen mot alkoholismen som går igjen i mange av tilleggssheftene til *Folkevennen*. Også gjennom sine praktiske småartikler og stykker fra både nære og eksotiske land peker denne valgte litteraturen minst mot to forhold. Det ene er det rådende samfunnssyn som mente at det vi kanskje kan kalle 'arbeiderklassen' hadde mest nytte av denne slags tekster. Det andre er at tekstenivået i disse trolig best fanget opp elevenes leseferdigheter og interesser.

Til tross for at skolen var verdslig, var utvikling av høy moral nærmest selvsagt ikke mindre viktig. Den store satsingen på religiøse og moralske tekster og bøker i samlingen speiler dette idealet og var rådende i tiden, i alle fall fram til 1870-80-årene.

Aalholm fikk opprettet skoleboksamlingen med begrunnelse i at Arendal Bibliotek og Museum, ikke holdt åpent på søndager, dagen «søndagsskoleelevene» hadde mulighet til å låne. Dette var en god grunn. En tilleggsgrunn kan ha vært at bøkene på dette biblioteket var svært annerledes enn den boksamlingen Aalholm bygde opp for sine elever; elever som var eller skulle inn i håndverksyrker. Senere var det også yngre elever uten lærlingeplass som var elever. Boksamlingen ved Arendal Bibliotek og Museum var vanskeligere tilgjengelig både på grunn av språk og temaer. Det var et bibliotek for borgerskapet. I kategorien «Theologie» er f.eks. første innskrevne bok på engelsk, *A collection of Hymns* fra 1769 og mange titler er på tysk, fransk og latin. Det er kategorier for *Philosophie og moral* og for politikk. Bøker i historie og geografi, en kategori som også finnes i boksamlingen til den verdslige søndagsskolen, har titler i tillegg til noen norske og danske, på engelsk, fransk og tysk. En av de få bøkene som finnes i begge samlingene, er Mallings *Store og gode Handlinger*.²⁰

Bøkene som ble kjøpt inn til boksamlingen på Arendal verdslige søndagsskole var alle på norsk. Forskjellen på de to boksamlingene er helt i tråd med både tiden og samfunnssynet. Det er språklig vi finner den mest slående forskjellen på en samling for allmuen og en samling for borgerskapet, skriver E. Eide. Forskjellen er at ingen allmuesamling på denne tiden hadde bøker på «utenlandsk».²¹ Både språklig og innholdsmessig er derfor allmuebibliotek, som tidligere nevnt, det mest sammenliknbare for boksamlingen Aalholm opprettet for Arendal verdslige søndagsskole.

Boksamlingen har vært stor i forhold til antall elever den skulle betjene og også i forhold til mange andre boksamlinger på den tiden. Den nærmeste vi kan sammenlikne den med er boksamlingen til den verdslige søndagsskolen i Bergen. Her var det én bok pr. elev. I Arendal var det f.eks. i 1862 220 -230 bøker på ca. 40 elever, dvs. ca. 5-6 bøker pr. elev. Vi får også opplysninger fra Kildals bok om Folkeboksamlinger om antall bøker andre samlinger hadde.²² Ullensvang leseselskap hadde f.eks. 59 bøker i 1830. Ibestad i Nordland hadde mer enn 300 bøker, og disse var ment å betjene langt flere enn det et skolebibliotek på den tiden skulle.

Skoleboksamlingen og elevenes interesser og leseferdighet

Det kan være interessant å se boksamlingen i lys av noe av det folkeopplysnerne Ole Vig og senere Eilert Sundt skrev om bøker og tidsskrifter i *Folkevennen*.²³ De var begge opptatt av bøkens betydning for den enkelte og for samfunnet, som pekt på over. Det innebar også for dem at ulike bøker passet til ulike samfunnsgrupper. Først kom nytten, men gleden ved å lese var også med. De satte begge opp veiledende innkjøpslister for allmueboksamlinger.²⁴ Flere av de bøkene og tidsskriftene Ole Vig og Eilert Sundt anbefalte, er blitt kjøpt inn til boksamlingen ved den verdslige søndagsskolen i Arendal. Mallings *Store og gode Handlinger*, Smith-Hjorts *Lesebok*, Fayes *Norges Historie* og *Skillsingsmagasinet*, kan stå som eksempler, samt forfattere som Wexel, Munch og Asbjørnsen.

At innkjøp av tidsskrifter topper skolebibliotekets samling, tyder på at lærerne som stod for innkjøpene har vært seg meget bevisst hva elevene kunne ha interesse for og overkomme å lese med den leseferdigheten de hadde.²⁵ Tidsskriftene hadde en del lange artikler, men mange var på 2-4 sider, og tekstene var trolig både nyttige, spennende og opplysende for mange av elevene. At det er kjøpt inn så mange lesebøker, er en annen indikasjon på at de innkjøpsansvarlige må ha hatt både et realistisk og pragmatisk forhold til hva elevene kunne klare å lese og finne interessant. Samtidig ser de ut til å ha lagt vekt på at lesingen skulle føre til mer kunnskap. De ser også ut til å ha fulgt meget godt med på nye bøker som kom ut og som kunne

være av interesse for elevene. Muligens har de fått tips til kjøp fra å lese annonser om bokkjøp fra den store bokhandelen til Malling i Oslo. De ble annonsert bl.a. i *Folkevennen*.

Hvordan kan samlingen ha blitt brukt?

Kildal sier det er vanskelig eller umulig å si noe om lån og bruk av bøker på 1800-tallet fordi statistikken vi har ikke er til å stole helt på, eller mangler.²⁶ Som tidligere nevnt er utlånsprotokoller, som tross Kildals uttalelse kunne ha gitt interessante svar på elevbruken, ikke bevart for Arendal verdslige søndagsskole. Det betyr at vi ikke vet noe om hva elevene lånte eller hvordan samlingen ble brukt. Mot slutten av 1870-årene har vi imidlertid skriftlige kilder fra lærere ved skolen om at elevene bruker biblioteket flittig. Det er tydelig at både skolens styre og lærere er stolte av samlingen. I avisannonser for skolen i 1881 fremheves det spesielt at skolen har et bibliotek elevene fritt kan benytte. Det heter: «*Skolen eier et Bibliothek paa omtr. 400 Bøger, der indlaanes til Eleverne. Handelsbetjent, Haandverks-Svende og Lærlinge, der ønsker at frekventere Skolen, have at melde sig hos Skolens Lærer, Rolland.*» I en annen annonse er det også tatt med at skolen er gratis og at alt er fritt.²⁷ Men kan vi komme nærmere hva elevene faktisk lånte på andre måter? Det kunne en håpe på ved å se på hvilke tekster som er tapt, utslitt eller i dårlig stand. Så enkelt har det vist seg at det ikke er. Riktignok er tendensen at mange av lesebøkene, eksemplarer av tidsskriftene *Før Arbeidsklassen* og *Skillingmagasinet* og fortellingsbøkene er utslitt, i dårlig stand eller tapt. Men det er også de få sang- og salmebøkene samlingen har hatt, og tekster fra de fleste andre kategoriene vi har sett på.

Det nærmeste vi kanskje kan komme når det gjelder kjennskap til bruken, er å se på de opplysningene som er å finne ved samme skoleslag og samme tid i Bergen. Den verdslige søndagsskolen i Bergen var større og ble startet tidligere, men den fikk skolebibliotek 10 år senere enn Arendal, i 1858. Biblioteket skulle kun bestå av «...*almeenfattelige, gode Skrifter af moralsk, historisk, geographisk, naturhistorisk og tecknik Indhold*», heter det.²⁸ Dette er helt i tråd med tiden og samfunnet på 1800-tallet, og stemmer godt med innkjøpene de første tiårene i Arendal også. Det heter videre at nesten alle bøkene stadig har vært utlånt blant elevene. Av populære bøker nevnes Bangs *Fortællinger* og andre liknende Folkeskrifter. I Arendal er *Fortællinger*, også Bangs, med i samlingen, men her med *Kortfattet geografisk-historisk Verdensbeskrivelse for Folket*. Det er også en rekke andre fortellingsbøker, f.eks. *Fortællinger for Folket* av N. Dahl. Derimot er det klart at ved skolen i Bergen er bøker som Schoedlers *Naturens Bog*, *Mineralogie*, *Botanik og Zoologie* og liknende verk «...*ved deres tørrere videnskabelige Form og Indhold for en Deel overgaa Elevernes fatteevne og savne deres Interesse*».²⁹

Den boken er ikke i boksamlingen vi ser på i Arendal, og det kan ut til at innkjøpene her er mindre vitenskaplige og tørre enn det som er nevnt i Bergen.³⁰ Det er likevel et åpent spørsmål hvor mange av elevene som brukte skolebiblioteket, og på hvilken måte.

Bruk av boksamlingen i undervisningen

Skolebibliotekene i dag brukes både til hjemlån av bøker og undervisningen, til fordypning og til å hente informasjon fra skolearbeidet. Kan skolebiblioteket ved Arendal verdslige skole i noe grad ha blitt brukt slik også? Det er det store antall lesebøker som fi en til å undre seg over om disse har blitt brukt i undervisninger. Hvorfor skulle det ellers kjøpes inn så mange som 20 lesebøker av samme slag, og det flere ganger? Kan lærerne ha latt elevene bruke dem som lærebøker i lesing? Det er en mulighet, men det kan også hende at lesebøkene med sine korte stykker var populære å låne hjem for mange. Tekstnivået og innholdet gjorde det trolig enkelt for de yngste elevene i alle fall, å identifisere seg med det fortalte. Ingen tilgjengelige kilder kan gi oss svar på dette.

Avslutning

Skoleboksamlingen ved Arendal verdslige skole ble opprettet tidlig i skolens historie, også sett på landsbasis. Den var omfattende både i antall bøker og tidsskrifter for sin tid. Det kan virke som innkjøpene har vært tilpasset elevenes interesser og lesenivå. Gjennom de 34 årene samlingen bestod har innkjøperne fulgt godt med på hvilke nye tekster som er blitt gitt ut, og skaffet disse til biblioteket. Samlingen har omfattet mange kategorier tekster, og oversikten over tilstanden til bøkene og tidsskriftene tyder på at de er blitt godt brukt. Det er mye vi ikke vet om hvordan og i hvilke sammenhenger samlingen er blitt benyttet, og hvilke elever og lærere som brukte og verdsatte samlingen. Analysen i denne artikkelen gir imidlertid et innblikk i titler og forfattere boksamlingen omfattet, og kan sees som et bidrag til mer viten om det pedagogiske prosjektet den verdslige søndagsskolen var; en skole skapt av filantroper i folkeopplysningens ånd.

Portrett av Eilert Sundt, ca 1860, en viktig folkeopplyser på midten av 1800-tallet. Andre redaktør av tidsskriftet *Folkevennen*. Foto: Olsen & Thomsen's Photographiske Atelier, Christiania. Nasjonalbiblioteket.

Primærkilder

Agderposten 3. oktober 1881. Nasjonalbiblioteket.

Catalog over de Arendals Søndagsskoles Bogsamling tilhørende bøger. Tre kataloger: 1848-1862, 1862-1874, 1874-. 750.1.D. Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN.

Inngående Breve til Bergens Søndagsskole. Protokoll A-1498: C:1. 1802-1916. Bergen Byarkiv.

Om Arendals Skoles offentlige Bibliothek og Museum. Innbydelsesskrift til Hovedexamen ved Arendal Middel- og Realskole i Juni og Juli 1860 af Rector A. Smith. Arendal, 1860.

Reknskapsbok. 750.1.G. Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN.

Litteratur

Eide, Elisabeth S. *Bøker i Norge. Boksamlinger, leseselskap og bibliotek på 1800-tallet.* Oslo 2013.

Hylland, Ole M. *Folket og eliten. En studie av folkeopplysning som tekst i tidsskriftet Folkevennen.* Dr. Avh. Oslo 2002.

Kildal, Arne. *Norske folkeboksamlinger. Fra leseselskapets tid til bibliotekreformen av 1902.* Oslo 1949.

Rafste, Elisabeth T. *Den verdslige søndagsskolen. Søndagsskolen for voksne menn i Arendal. Sånn var det.* Årbok for Arendal historielag 2017.

Ringdal, Nils J. *By, bok og borg. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år.* Oslo 1985.

Noter

- 1 Denne bestemmelsen ble ikke fulgt opp før skolen gikk over til å være Aftenskole i 1882.
- 2 Den verdslige søndagsskolen kan du lese om i *Sånn var det*, Arendal historielag, 2017 s. 28-38.
- 3 Arne Kildal (1949, s. 227) skriver at denne boksamlingen nok var inspirasjon til at Arendal allmueskole allerede i 1855 fikk barnebibliotek. Han skriver videre at samlingen var vel avpasset det som var formålet, og hadde stor saking til tross for at elevene måtte betale kontingent. Men opplysningene Kildal gir om Arendal søndagsskole for voksne menn, stemmer ikke helt. Han sier at skolen ble opprettet i 1834 og at den hadde bibliotek helt fra starten av.
- 4 Arendal Bibliotek og Museum hadde lokaler på Realskolen. Biblioteket ble opprettet allerede i 1832 og var et av de aller første offentlige bibliotek i landet.
- 5 Dette går fram av Beretning til Bestyrelsen av 1848. Bidragene fra byens folk gjorde det mulig å kjøpe inn 100 bind «... hvorav øverste klasse får bøker til låns». De videre årene ser det ut til at det årlig ble bevilget penger til bokinnkjøp fra Brennevinsskatten. I Beretning fra Bestyrelsen for Selskapet for Folkeopplysningens Fremme av 1861 til Bestyrelsen av søndagsskolen kan vi lese at det var søkt om penger fra Kirkedepartementet. Det ble avslag, og departementets begrunnelse var at boksamlingen kun kunne benyttes av noen få, dvs. elevene ved skolen.
- 6 Se Rafste, 2017. I brev av 1869 går det fram at elevtallet mellom 1865 og 1869 har variert mellom 24 og 10 i 2. klasse i første kvartal. Antallet i 1. klasse har vært mellom 34 og 13 i samme periode.
- 7 Aust-Agder museum og arkiv, Kuben, Bogkatalog (750.1.D. Tilvekstkataloger ført fra 1848 til 1882).
- 8 I 1881 skifter skolen navn til handelsskole. Skolen ble nedlagt etter to år, i 1883. Biblioteket ble med inn i Aftenskolen. I avisavtiserementene for skolen blir boksamlingen spesielt nevnt. Se f.eks. Agderposten mandag 3. oktober 1881.

- 9 Kategoriene er framkommet dels ut fra fagområder i skolen, dels ut fra hva andre bokhistorikere benytter av kategorier, f.eks. N. Ringdal, 1985.
- 10 Tidsskrifter er benevnelsene som brukes om disse magasinene som oftest kom ut én gang i uken. De var en slags ukeaviser (se Ole Marius Hylland, 2002).
- 11 Den siste av disse lesebøkene, sies det, forsvant da Norsk Pedagogisk Studiesamling, Oslo, ble lagt ned.
- 12 Eide (2013) s. 62-63.
- 13 Eide (2013) skriver at Bangs bok, sammen med Stowes *Onkel Toms hytte*, ble regnet som skjønnlitterære bøker i allmennbiblioteket i Egersund rundt 1860-tallet (s. 253).
- 14 Alle bøkene er 15,5 x 10 cm i størrelse. De er samlet og utgitt av dansken J. Chr. Riise på hans eget forlag i København.
- 15 Se E. T. Rafste i *Sånn var det*, Arendal historielag, 2017
- 16 Sluttforingen av katalogen er ikke oppgitt, men som angitt tidligere må den være ført fram til en gang mellom 1882 og 1884.
- 17 Se Eide, E. (2013) s. 294
- 18 Kildal (1949) skriver at det ble forsøkt opprettet et skolebibliotek i Røyken tidlig på 1800-tallet, men det ble ikke noe av det. I Voss skal det ha blitt opprettet et skolebibliotek. Noen skoler begynte å opprette bibliotek for elevene, men det var helst de eldre elevene, slik som ved katedralskolene i landet. Det var på 1830 og 1840-tallet. Her var Arendal Bibliotek og Museum allerede i gang i 1832. Men dette var en skole for borgerskapet og til dels både yngre og eldre elever enn dem som etter hvert gikk på den verdslige søndagsskolen.
- 19 Da tenker jeg på allmuebibliotekene som trolig er det nærmeste å sammenlikne boksamlingen vi ser på med.
- 20 *Innbydelsesskrift til Hovedexamen ved Arendals Middel- og Realskole i Juni og Juli 1860 af Rector A. Smith.* Arendal, 1860. Det er en imponerende boksamling på 2409 bøker. I tillegg kommer *Oldsager og Kunstgjenstande*, 144 i alt, og alle nøyaktig beskrevet.
- 21 Elisabeth Eide (2013), s. 290. Hun skriver at allmennbibliotekene ser ut til å ha en lettere litteratur. Det leser hun ut av vel 30 kataloger fra før 1900-tallet (s. 248).
- 22 Kildal, (1949).
- 23 Ole Vig var første redaktør av tidsskriftet. Da han døde, ganske ung, tok Sundt over redaktørjobben.
- 24 Vig i *Folkevennen*, årg. 3, 1853, s. 257-261, og Sundt i samme tidsskrift i 1859. Av de 124 bøkene han setter opp, er 53 religiøse, men han har også med en rekke bøker som ble regnet som frisinne, f. eks. Asbjørnsen og Moe *Norske folkeeventyr, Onkel Toms hytte og Hærmændene på Helgeland*. (Se også Kildal (1949, s. 129).
- 25 Leseferdigheten blant elevene i nederste klasse var middels. Se Rafstes artikkel om *Den verdslige søndagsskolen*, 2017.
- 26 Kildal, 1949.
- 27 Aust-Agder museum og arkiv, Kuben, Reknskapsbok, 750.1.G
- 28 Det fremgår at det for 30 spesiedaler i 1858 ble kjøpt inn 60 bøker «...af almindeligt belærende og underholdende Indhold ...». Det er laget en plan for skolens bibliotek i åtte punkter. I 1859 orienterer beretningen fra Biblioteket bestyrelsen om at det nå er 91 bøker i samlingen og at det er abonnent på noen verker. Opplysningene om skolebiblioteket ved den verdslige søndagsskolen er hentet fra Byarkivet i Bergen i 2009, katalognr. A- 1498, C:1, 1802 - 1916.
- 29 *Inngående Breve til Bergen Søndagsskole.* Protokoll A-1498:C:1. 1802-1916. Bergen Byarkiv.
- 30 I 1861 er samlingen kommet opp i 130 bind. Vi ser altså at det er en mye mindre samling enn den Arendal hadde. Men det berettes om hvor mange utlån det har vært av bøkene. Til 66 elever er det i løpet av året 1860-61 792 utlån. Utlånene stiger fram til 1873. Da går både antall utlån og antall elever ned. I 1877 går den verdslige søndagsskolen i Bergen over til å bli en teknisk søndags- og aftenskole. Boksamlingen overføres til den kristne organisasjonen *Ynglingen* i byen. Det heter at byen nå for lengst har fått et offentlig bibliotek, noe de fikk i 1872, 40 år senere enn i Arendal, og at elevene nå låner bøker der.